

MAŁŻONKA (461) *sb f*

małżonka (449), **mażonka** (4), **mażonka** (3), **manżółka** (3), **manżenka** (1), **manżonka** (1), **[manżelka]**; mażonka *BielŻyw* (2); mażonka *WróbŻołt* (3); manżółka *OpecŻyw* (3); manżenka *Mymer*²; małżonka : mażonka : manżonka *Mącz* (5 : - : 1), *ZapKości* (95 : 2 : -).

Pierwsze a pochylone (w tym 6 r. błędne znakowanie); -o- (20), -ó- (7); -o- Mącz (6), KochFr, KochMRot, ZawJeft, KochFrag, OrzJan, SarnStat (6), GosłCast; -o- : -ó- BiałKat (1 : 6), GórnTroas (1 : 1); końcowe a jasne.

sg *N* małżonka (52). \diamond *G* małżonki (43). \diamond *D* małżonce (35). \diamond *A* małżonkę (174) [w tym: -ą (7), -e (1)]. \diamond *I* małżonką (123) [w tym: -a (21), -ąm (3), -am (1), -u (2)]. \diamond *L* małżonce (6). \diamond *V* małżonko (4). \diamond *pl N* małżonki (7). \diamond *G* małżonek (5). \diamond *D* małżonkâm (3), małżonkóm (1); -âm *BielSat, BielRozm*; -âm : -óm *BiałKat* (1 : 1). \diamond *A* małżonki (7). \diamond *I* małżonk(a)mi (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) i XVIII w.

*Żona prawnie poślubiona; uxor Mymer*¹, *Mymer*², *Mącz, Calep, Cn; marita Mącz; coniunx, domina, nupta, uxorcula Cn* [w tym: czyja (238): *pron poss* (138), *G sb i pron* (92), *ai poss* (8)] (461) : Ze krolyewa iey myłocz malzonka iego K. M. wielky piathek o czternaſtey godzynie/ czerą na wſchitkich czlonczech zdrowa porodnicz ieft raczila. *LibLeg* 4/26, 7/10; manżółka Zebedeuffłowa/ a matka ſwiętego Iána chciała gody czynitz ſynowi ſwému Iánowi *OpecŻyw* 40v; Ale ijże panna Mariá byla mánżółką/ wdową/ ij panną/ przeto ſłuffnie tę koronę ſobie zaſłużyła. *OpecŻyw* 188, 41v; *PatKaz III* 138; *Mymer*¹ 38v; Przeto zdała mi ſie rzecz ſłuffna czo oney miało być to przypifać ku cźci wałzey P M. y owłzem ku cźci wałzey mażonki. *WróbŻołtGlab* A3v, A2, A3v; *MetrKor* 61/223; *Uxor Haułzfraw. Manżenká. Mymer*² 40v; kilko razow yako ſtarſchi Czechu Browarſkiego yeſth gi vpomynall abi czudzey malzonki zanyechal *LibMal* 1554/193, 1547/132, 133v, 1548/138v, 145, 1551/163v, 1552/172, 1554/193; *RejKup* 15; *HistAlHUng* A2v; *ZapWar* 1550 nr 2655; *KromRozm III* M3v; *GliczKsiąż* O7, O8, P6, P8v; *KrowObr* 62 [2 r.], 221; *RejWiz* 57v; *BibRadz* I 351a marg; Krolu [...] otho małz ſzáblę tę ktorąmem małżonkę twoię zábił *BielKron* 302, 13 [2 r.], 97v, 98, 133, 222 (17); Manżonká/ żoná mayąca mężá. [Cf **MAŁŻONEK**] *Mącz* 210a; *Zelotypa, Zawifna/ gorliwa małżonká. Mącz* 512d, 8a, 210a, 512a; *RejAp* 158, 195; *GórnDworz* Bb4v, Cc; *Niekthory Krol był mađry y bárzo bogáty/ kthory miał małżonkę bárzo piękna* *HistRzym* 101; *RejPos* 345v [5 r.], *Ooo2, Ooo2v; BiałKat* 58, 286 [4 r.], 368v; *BielSat* C4, Dv [2 r.], [I4]; *RejZwierc* 257; *CzechRozm* 150, 161v; *ModrzBaz* 32v; *SkarJedn* 249; profząc/ áby iego przyáznia nie gárdziłá/ á zá małżonkę iemu być chćiałá. *SkarŻyw* 68; Gdy tedy Iozeph ſ. brzemieną małżonkę ſwoię/ z ktorą taką zmovę czyłtości miał/ być baczył: wiele nań myłli takich y owákich przypadało *SkarŻyw* 243, 150, 178 [2 r.], 243 [6 r.], 244; a ten brath Maczi tę wyerłnocz wnyołz do ſzałkoczina do Matki ti zophy Małżonki Iadama sobanłkego *ZapKości* 1584/50v, 1581/17v [2 r.], 19v, 23v, 1582/26, 1584/42v, 45v, 50; *StryjKron* 140, 150, 345, 427, 762 [2 r.]; iż ſię człowiek Chriſtus Iezus [...] z ducha ſ. poczęty z Pánni Máryey małżonki Iozefowey vrodził *CzechEp* 158, 137, 420; *KochFr* 53; *KochMRot kt; ReszPrz* 107; *WerKaz* 287 [2 r.], 291; *BielSjem* 13; *ArtKanc* V3; *BielRozm* 21, 24; *Calep* 1148b [2 r.]; *GrochKal* 12; *GórnTroas* 62; *GrabowSet* A3; *KochFrag* 50; *OrzJan* 89; *KolakCath* B, B3, B4v; *WujNT przedm* 33, *Matth* 1/20; *WysKaz* 47; *Opráwá* K. Iéy M. Anny, *Zygmuntá* III. Małżonki. *SarnStat* 25; á druga

pięćdziesiąt tysięcy przywianku Kró: Iéy M. małżonce nálezny nieomiefzkále wydać z Káncelláriy náleznych rofkazemy. *SarnStat* 26, 599, 601, 1147, 1254; *SkarKaz* 8b; *GoslCast* 71; *PudłDydo* B4v; *RybWit* [A]v; [Katarina Dawidowa manželka z Mokrego *JęzykTarnGór* 130].

Jako drugi człón w połączeniu wymieniającym parę małżeńską [w tym: ... (i) z małżonką (80), ... i małżonka (26)] (108): y proszą aby myerzyanczka ythen gnyew we spolek smalzonka v. m. ssercza swego slozył *ZapWar* [1544] nr 2609, 1536 nr 2492 [2 r.], [1544] nr 2609; *LibMal* 1551/164; *BibRadz* *3; Władziław Loktek y z małżonką swoią Edwigą corą Boleflawá Kalifkiego kfiążęciá/ná kroleństwo Polfkie byli pomázani y koronowáni *BielKron* 371, 322v, 328v, 330, 358, 364, 367v; *SarnUzn* Dv; *RejPos* 256, 296v, 297, 330v; Wtym ímutku był ieden zacny człek w Alexándryey [...] / który będąc niepłodnością z swoią małżonką od Paná Bogá nálezony [!]/ prágnał bárzo tey poćiechy áby był mógł być oycem nálezány *SkarŻyw* 13; GDy zá czáfu Krolá Węgierfkiego Bele y małżonki iego [...] Tátárowie inne ziemie przyległe woiowáli *SkarŻyw* 159, 13, 159, 225, 244; yfz ye⁸⁰ M. Pan woyewoda dal decret wedluk stary pośsesy vcziwemu Marczinowy Karwaykowy trzimacz then chmelnyk. do fzywotha oboygá: Tak malżoncze: yego: yako ízamemu *ZapKościér* 1582/29v; Przed Sądem koscerzyńskim oblicznie ítanęły Vcczywy chriftek Femer alias Wycka spolecznie y z malzonka fwą Elzą *ZapKościér* 1595/88v, 1579/1v [2 r.], 2 [2 r.], 2v [2 r.], 1580/13v, 1581/17v (77); *StryjKron* 180, 370, 390, 512, 762; *ReszList* 172; *GrabowSet* A2v. [Ponadto w połączeniach szeregowych 7 r.].

W połączeniu z liczebnikiem porządkowym [w tym: pierwsza (3), wtóra (1)] (4): *LibLeg* 7/34v; *BiałKaz* K; Stal się rozdział między pozostałymi dziećmi niekiedy Sliachetnego Grzegorza Nieśiolowskiego [...] po pierwfzy malżonce iego pozostałymi *ZapKościér* 1580/6v; *StryjKron* 512.

W połączeniach szeregowych (13): *BibRadz Deut* 13/6; Ták też dżiśieyfzych náleznych miłych Prálatow/ rychley málpá iáka álbo zwodnicá vżywie z fryierzmi fwemi/ á niźli iáka vboga małżonká z vbogim małżonkiem/ y z nędznymi dżiatkami fwemi. *OrzRozm* H2; Wieczny pokoi Vtciwemu Pawłowi Karweikowi obiecuią y malżonce ktorakolwiek być moze y potonkom [!] i przyiaciolom iego *ZapKościér* 1579/2, 1581/23v, 25v, 1585/53v, 58v, 1586/69, 1588/75; Profząc też Paná Bogá [...]. Aby W. M. moy łáfkáwy pánie Podczáfy/ wefpólek z pánią małżonką W. M. y z dżiateczkami/ y ze wfzytkim domem W. M. ze wfzytkimi wiernymi y fzczyrymi chwalcámi swoimi/ raczył w łáfce fwey ś. w rządzie dobrym/ w opiece y w obronie chowác *CzechEp* 427; *ReszHoz* 126; *GrabPospR* K2, L3v.

W charakterystycznych połączeniach: brzemienna małżonka (2), cna, cnotliwa (3), cudza, dobra (2), godna, gorliwa, mądra, miła (namilsza) (4), osierociała, piękna (2), płona, pocziwa (uczziwa) (10), pozostała (2), przereczona, przesławna, przyszła, stateczna, szlachetna, uboga, wdzięczna, własna (6), wolna, zawisna; pani małżonka (9); małżonka bliźniego, ksiązęcia, syna; bezpieczeństwo małżonki, brzemię, cześć, konsens, koronacyja, matka, mąż (2), namowa, nieprzyzwolenie, niewinność, oprawa, posag, wiano; szata z małżonki; nie obawiać się małżonki; do małżonki mówić; małżonce dać, (u)kraść (2), obiecować, odkazać, pokłónić się, służyć, życzyć; przystać ku małżonce; małżonce oprawa (2); małżonkę (z)jednać (2), (ze)lżyć (2), mieć (9), miłować, namowić, opuścić, otrzymać, poruczyć, przyprowadzić, ujrzeć, zabić, zrzqdzic (2); za małżonkę być, sposobić; być małżonką (11), zwać; być z małżonką (2), mieć, spać; przy małżonce chowác.

Przysłowie: bibl. [Eph 5/23] Abowiem mąż głową iest małżónki fwéy *BiałKat* 368v.

Zwroty: »[komu] dać (a. oddać, a. podać), dana za małżonkę; dana małżonka« [szyk zmienny] (39 : 16; 3): *LibLeg* 7/34v, 8/26 [2 r.]; *HistAl* E2v; Daná mu małżonká Anná fieftrzenicá krolá Fráncufkiego *BielKron* 327v, 49, 60v, 65v, 75, 76 (44); *HistRzym* 115v, 123; *RejPos* 127; *RejZwierc* 124v; *BiałKaz* Kv; *ZapKościer* 1585/56v; *ArtKanc* V2v; Iż Pyrrhus chce/ żeby mu zá małżónkę dano/ Cną Polyxenę *GórnTroas* 57; *OrzJan* 127; *CiekPotr* 39.

»dziewosłębic [komu] za małżonkę« (1): Biskup Krákwofki y Iwo Kánclerz/ ktorzy dziewosłębili Kolomanowi Sálonikę zá małżonkę siostrę Leftká Białego *BielKron* 359.

»mieć [kogo] za małżonkę, małżonkę, małżonką« [szyk zmienny] (16 : 1 : 1): Dominik XXXVIII Książę Weneckie/ miał zá małżonkę siostrę Niceforá Celárzá Greckiego *BielKron* 178; miało to Książę Sábaudyfkie/ małżonkę corkę Emánuelá Krolá Luzytánfkiego márią *BielKron* 215, 52v, 61v, 75v, 76v [2 r.], 126v (13); A iestliby kto niewiáftę mężátá żadał sobie mieć zá żonę/ mniamáiąc żeby bez mężá byłá/ á niechciał iey mieć małżonką iestliby wiedział że mężá ma *KuczbKat* 350; *BiałKaz* L4v; *SkarŻyw* [223], 245; *ZapKościer* 1583/42.

»naraic za małżonkę [komu]« (1): náráił y zmwóíl Elżbietę corę Boguślávowę Kfýażęciá Stolpeńfkiego [...] zá małżonkę Kárlowi Celárzowi *BielKron* 375.

»oblubic za małżonkę« (1): Gdyż pánnę Polixenę sobie oblubił zá małżonkę/ pollimy k niemu áby ná flub przyiechał *BielKron* 59.

»za małżonkę odzierzeć, otrzymać« (1 : 1): y przyfzedł ku krolowi/ á corkę iego [...] z wielką poczeńnością sobie zá małżonkę odzierzał. *HistRzym* 104; *PaxLiz* E.

»małżonkę pojąć (a. pojmować), wziąć; pojęcie małżonki« = *ożenić się* [szyk zmienny] (3 : 1; 1): Thefch zeznal yfch czafzu thego gdi Theraznyeyfchá malzonką fwa poymował o them yfch zona yego druga Anna bila ziwa wyedział *LibMal* 1547/132; *GliczKsiąż* Bv, P7; *RejPos* 230; *SkarŻyw* 234.

»małżonkę swą (a. swoją) porzucic (a. odrzucic), opuścic« [szyk zmienny] (3 : 2): ktorzy odrzuciwfzy vcziwe małzonki fwoie pfodtliwie znierządny my niewiáftamy przebiwaiá *SeklKat* K3; *LibMal* 1551/161; *GliczKsiąż* C2; Swą cńotliwą [!] małżonkę/ zhánbiwfzy porzuci *BielSat* [I4]v [*idem*] *BielSjem* 14.

»(po)ślubic za małżonkę; poślubiona małżonka« (2; 2): tylko zoftáwił iedyná siostrę fwą/ á tę iedno Książę chciało sobie flubic zá małżonkę *HistRzym* 34v; *RejPos* 223; *SkarŻyw* 245; áby był popifan z Márią poślubioná sobie małżonką [*desponsata sibi uxore*] *WujNT Luc* 2/5.

»małżonkę, za małżonkę przynieśc; za małżonkę przyniesiona« [szyk zmienny] (3 : 2; 1): poftáł do Bele krolá Węgierfkiego roftropne mężę/ [...] áby mu wieczná przyiaźń fnim ziednáli/ á corę iego zá małżonkę przyniefli. *BielKron* 360, 328, 417v, 428v; Pierwey drugich polági/ iuz będą gđzieś w lefie/ Niźli pániá małżonkę do domu przyniefie *BielSat* D4 [*idem*] *BielRozm* 30.

»[czyj] małżonką stać się (a. zostawać)« [szyk zmienny] (2): *KlerWes* Av; Gdy bych ia za twego nieprzyaciela pófzlá/ á tego małżonką zoftawála/ [...] izaliby to rad widział? *SkarŻyw* 151.

»wziąć (a. pojąć, a. przyjac), obrac [kogo] za małżonkę« = *poślubic kogoś; accipere coniugem* *PolAnt* [szyk zmienny] (44 : 1): *BielŻyw* 147, 154; *LibLeg* 7/34v; *HistAl* N2v; *KrowObr* 226; *BibRadz Matth* 1/20; Alexánder poiął Roxanę zá małżonkę *BielKron* 126v, 28, 40, 44v, 53v, 67v (33); *HistRzym*

76v, 108v; *GrzegŚm* 65; Książę Prufkie s Cefárzem iuz fie też śpiknęło/ Iego fieftrzanę włafną zá małżonkę wzięło. *MycPrz* I Cv; *StrykKron* 125; *LatHar* 448.

»zmowić za małżonkę; smowiona jest [komu] małżonka« (1; 1): Látá 1453. Smowiona iest Kázimierzowi Krolowi przes poły we Wrocłáwiu ná Ratuszu małżonká Elżbietá corá Albrechtá Krolá Rzymfkiego *BielKron* 391, 375.

»za małżonkę żądać, prosić« [komu; w tym: sobie (2)] [szyk zmienny] (2 : 1): Corko miła/ dwoie kfiąząt przyiácháło/ á káždy prosi ciebie zá małżonkę [!] łobie *HistRzym* 13v, 103; że mię fyn moy prosił, Abym mu siołtrę twoię żadał zá małżonkę. *CiekPotr* 36.

Wyrażenia: »małżonka młoda« (1): miłę od Kráková wyiecháli z iego małżonką młodą Elżbietą *BielKron* 375v.

»nowa małżonka« = *panna młoda* (2): Połłáni byli Krolowi Zygmuntowi po nową małżonkę Bárbarę *BielKron* 408v, 150.

»oddana [= *prawowita*] małżonka« (6): ze Ian Grenda Browarzs [...] myełzkał na pulthora lyatha z Lucia Barthofcha Glinyarza oddaną malzonka *LibMal* 1554/193, 1554/193 [4 r.]; áby ten człowiek/ ktory płodu prágnye/ miał swoyę włafną oddaną małżonkę *GliczKsiąż* B6v.

»prawa małżonka« (2): Bo nie będą dziedziczyć fynowie niewolnice/ z fynmi wolney y práwey małżonki *SkarJedn* 28. *Cf* »z prawej małżonki narodzony«.

»z prawej małżonki narodzony« (1): Uxore iusta nati, z práwey małżonki národzony/ to yełt vczciwie w łtanie małżeńskim. *Mącz* 179b.

»małżonka wierna« [szyk 2 : 1] (3): *BielKron* 17; Záłofnać iest rzecż [!] gdy miły á wdzięczny małżonek zeydzie opułzczoney w śiroctwie małżonce swoiey/ ábo tákież małżonká wierna małżonkowi swoiemu *RejPos* Ooo2, Ooo2v.

Szeregi: »małżonka i dziatki (a. dzieci)« (8): *OrzRozm* H3v; *ZapKościer* 1580/6v, 1588/75, 77v, 79v; łłuząc im z małżonką y z dziećmi swoimi/ nogi im vmywał *ReszList* 172; *ZawJeft* 37; *ActReg* 126. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 9 r.].

»małżonek a(1)bo małżonka« [szyk 2 : 1] (3): *GliczKsiąż* C4; iáko małżonká álbo małżonek nie chce być nikogo vczefnikiem miłości oblubienicy swoiey. *SarnUzn* Dv; *RejPos* Ooo3. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.].

»małżonka i potomkowie (a. potomstwo); małżonka z potomkami« (10; 1): ktorifz to napisany Lias kupił od niego dom ze wszitkimi grunthowemi przypadki [...] na czasy wieczne, tak iemu, malzonce, i potomkom iego, będących. *ZapKościer* 1581/21, 1581/17v, 20, 1582/40v, 1587/73v [3 r.], 74 [3 r.]; *GrabPospR* K2. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 4 r.].

W przen [czyja] (3) : Zápomni narodow swoich domu oycá fwego/ Gdyżeś fie sftála małżonką krolá ták zacnego. Ktory to krol twey pyękności požada chutliwie/ A on iest łam Pan á Bog twój tu záwždy prawdziwie *LubPs* M3; PANNO/ nád wśzytkie chwálebna od wieku/ Corko/ małżonko/ mátko wńzechmocnego *GrabowSet* L2v.

Wyrażenie: »małżonka Chrystusa« = *związana ślubami zakonnymi* (1): Lecż oná ná fercu wolą máiac wczyłtości S. Chryłtuła łamego małżonką być/ [...] łzukála tákich przyczyn/ iákoby wolną zołtác mogła. *SkarŻyw* 150.

Przen: O mistycznej jedności Kościoła i duszy ludzkiej z Chrystusem [w tym: czyja (13): pron poss (6), G pron (4), ai poss (3)] (16) : *KrowObr* 69; *RejPos* 237v marg; *WElel* fię Cerkwi święta małżonko Kryftowá/ [...] Słuchay małżonko miła słow Páná swoiego *ArtKanc* K10v-11, K9v, K10; *WujNT Apoc* 19/7.

W przeciwstawieniu: »małżonek ... małżonka« (1): Páweł zaś opifuie Páná Chrystufá iáko iednego małżonká: á Zbor iego/ od niego kąpielą wody przez słowo omyty/ iáko małżonkę *CzechEp* 169.

W charakterystycznych połączeniach: małżonka *Barankowa, Krystowa, miła* (2), *odnowiona, święta, wdzięczna* (3), *zmasana*.

Wyrażenie: »wierna małżonka« (1): Gdiż y Sálomon w pieśniach swoich y wżędy á wżędy w inych piśmiech ten wdzięczny zbior Páná tego zową oblubienicą iego á práwie wierną małżonką. *RejAp* 99.

Szeregi: »małżonek i małżonka« (1): ázaż fie ten Pan nie opowieda być małżonkiem y małżonką wdzyęczną káždemu. *RejPos* Ooo2v.

»oblubienica a (i) małżonka« (7): *RejAp* AA8, 99, 181v [2 r.]; Gdiż to káżdej wierney duży obiecáć ráczył przez Proroká/ iż iá miał poślubić zá wdzyęczną małżonkę sobie á zá oblubienicę swoię. *RejPos* 223, 238v; okazać oblubienicę małżonkę Báránkowę. *WujNT Apoc* 21/9.

Synonim: żona.

Cf **MALŻONA**